

ISSN 2080-1807

Katarzyna Tomkowiak

Książnica Kopernikańska w Toruniu

e-mail: kasia-t@wp.pl

Dwa początki toruńskiej zawodowej organizacji bibliotekarzy. Część 1: Koło Poznańsko-Pomorskie Związku Bibliotekarzy Polskich (1928–1939)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSB.2017.016>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu jest przedstawienie początków aktywności stowarzyszeniowej toruńskich bibliotekarzy w ich organizacji zawodowej w dwudziestoleciu międzywojennym. Ani w mieście, ani na Pomorzu nie powstała samodzielna organizacja bibliotekarzy. W latach 1928–1939 uczestniczono w pracach Koła Poznańsko-Pomorskiego Związku Bibliotekarzy Polskich. Siedzibą organizacji była Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu. Koło powstało w 1928 r., stworzyli je członkowie Koła Poznańskiego Związku oraz Zygmunt Mocarski, dyrektor Książnicy Miejskiej im. Kopernika w Toruniu. Zdecydowanie wyróżniał się on pośród toruńskich bibliotekarzy. Opisano zatem jego poczynania w Związku Bibliotekarzy Polskich w latach 1919–1939 (tj. także przed jego przybyciem do Torunia w 1923 r.). Ustalono i scharakteryzowano listę członków Koła z Torunia (i Pomorza) – bibliotekarzy i instytucji. Pośród nich znaleźli się bibliotekarze z Książnicy Miejskiej, bibliotekarze wojskowi, ale i pracownicy biblioteki pedagogicznej w Toruniu, ponadto Biblioteka Dowództwa Okręgu Korpusu VIII i Okręgowa Biblioteka Pedagogiczna Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu.

Słowa kluczowe: Koło Poznańsko-Pomorskie Związku Bibliotekarzy Polskich 1928–1939, Książnica Miejska im. M. Kopernika w Toruniu, Mocarski Zygmunt.

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł jest pierwszą próbą przedstawienia początków działalności toruńskich bibliotekarzy w Związku Bibliotekarzy Polskich [dalej: ZBP], w tym również w Kole Poznańsko-Pomorskiem [dalej: KP-P]. Dotąd nie powstała żadna monografia toruńskiej części tej organizacji, a w biogramach bibliotekarzy związanych z Toruniem nie zawsze uwzględniono informacje dotyczące ich przynależności do ZBP czy późniejszego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich [dalej: SBP]. A jeśli to miało miejsce, była to jedynie wzmianka¹. Udział bibliotekarzy z Poznania i Wielkopolski w pracach ZBP (w tym i KP-P oraz SBP) został opisany w wydawnictwach okolicznościowych². Dostępna baza źródłowa jest skromna, ponieważ dokumenty wytworzone przez ZBP w okresie II RP zostały zniszczone³. Cenne okazały się materiały z Archiwum PAN w Warszawie – Oddziału w Poznaniu, gdyż przechowywana tam spuścizna prof. Kazimierza Kaczmarczyka zawiera dokumenty dotyczące poznańskich agend ZBP i SBP⁴. Istotnym uzupełnieniem kwerendy okazały się

¹ Wyjątkiem biogram toruńskiego aktywnego członka Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich [dalej: SBP] Alojzego Tujakowskiego: K. Tomkowiak, *Życie wśród książek. Alojzy Tujakowski (1914–1992) – księgarz, bibliotekarz, pedagog, działacz społeczny i samorządowy*, [w:] *Alojzy Tujakowski. Życie i działalność (1914–1992): księga pamięci*, pod red. R. Sakrajdy, Toruń 2008, na s. 55–61 SBP w Toruniu od 1954 r. Natomiast U. Paszkiewicz (*Zygmunt Mocarski bibliograf, bibliotekarz, bibliolog*, „Studia o Książce” t. 7: 1977, s. 151–208) zarejestrowała udział Z. Mocarskiego w pracach ZBP, s. 179–181.

² Są to teksty: A. Baszko, *Historia Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu – początek*, „Winieta” 2012, nr 3 (61), s. 2–3; J. Dydowicz, J. Gruss, M. Stempowicza, *Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu w latach 1920–1968*, Poznań 1968; A. Jazdona, M. Suchaneckiego, *Działalność Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Wielkopolsce w latach 1920–1984*, Poznań 1987; F. Łozowskiego, *Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich w Wielkopolsce (1920–2000)*, Poznań 2001, tamże wzmiankowane tylko nazwisko Z. Mocarskiego.

³ Archiwum przedwojennej Rady ZBP i archiwa Kół Związku, w tym i KP-P, z okresu II RP nie zachowały się, zob. J. Baumgart, *Koło Poznańsko-Pomorskie (od 1 I 1938 do 30 IV 1946 r.)*, „Przegląd Biblioteczny” 1947, s. 92; *Sprawozdanie Zarządu Głównego ZBP za okres 1938–1946*, „Przegląd Biblioteczny” 1947, s. 71. W obecnym Zarządzie Głównym SBP, w archiwum własnym, upewniono się, że nie ocalały materiały dokumentujące zagadnienia opisywane w artykule. Podobnie w działających aktualnie agendach SBP w Toruniu.

⁴ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Oddział w Poznaniu [dalej: A PAN w Poznaniu], sygn. P III-35: Materiały Kazimierza Kaczmarczyka, jednostki archiwalne [dalej: j.a.] 225: Poznańsko-Pomorskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich, j.a. 226:

także rękopisy z Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, korespondencja do Zygmunta Mocarskiego (1894–1941). Wykorzystano także sprawozdania ZBP zamieszczone we własnym organie prasowym – „Przeglądzie Bibliotecznym” – oraz w innych pismach fachowych, chociaż są niekiedy skrótowe i lakoniczne. Posiłowano się również zasobami Archiwum Państwowego w Toruniu i Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, Archiwum Zakładowego Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu i Toruniu oraz informacjami z literatury przedmiotu, dotyczącymi bibliotekarzy i historii bibliotek w tych miastach.

Założenie pierwszej polskiej organizacji bibliotekarzy

W 2017 r. mija sto lat od powstania pierwszej polskiej organizacji zawodowej bibliotekarzy. Początki Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich nawiązują do marca 1915 r., kiedy przy Towarzystwie Miłośników Historii w Warszawie powstał Wydział Historii Książnic i Wiedzy Bibliotecznej. Pierwsze lata działalności były zdominowane przez środowisko warszawskich bibliotekarzy, a Wydział ten przekształcono w Związek Bibliotekarzy Polskich. Zebranie organizacyjne odbyło się 27 października 1917 r. i tę datę uznano za początek działalności Związku⁵. W 1917 r. opracowano statut ZBP (*Ustawa Związku Bibliotekarzy Polskich*, Warszawa 1917), co dało formalne podstawy jego działalności. Odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r. wydatnie ułatwiło zakładanie w poszczególnych rejonach kraju, już poza Warszawą, kół Związku⁶. Kształtowanie granic

Związek Bibliotekarzy Polskich Koło Poznańskie. Por. J. Matysiak, *Działalność bibliotekarska i bibliofilska profesora Kazimierza Kaczmarczyka (1878–1966), dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu*, „Biblioteka” 15 (24): 2011, s. 57–72.

⁵ J. Baumgart, *Rzut oka na dzieje Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich*, „Przegląd Biblioteczny” 1957, s. 295–298; Z. Gaca-Dąbrowska, *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 52–53; J. Kołodziejska, *Biblioteki publiczne. Główne kierunki rozwoju*, Warszawa 1972, rozdz. XV: *Stowarzyszenia bibliotekarskie*, s. 209–213; *Kronika Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2000*, pod red. A. Kempy, Warszawa 2001, s. 246–249; K. Świerkowski, *Związek Bibliotekarzy Polskich*, „Przewodnik Bibliograficzny” 1926, nr 6, s. 288–299.

⁶ Podstawą zakładania kół – oddziałów ZBP był §5 *Statutu*, wspominał on także o możliwości zakładania sekcji w kołach.

Rzeczypospolitej, budowa samorządów w poszczególnych województwach – pomogły stabilizować sytuację także w sferze bibliotek. Pierwsze, już w styczniu 1919 r., powstało Koło Łódzkie ZBP. W tym samym roku dwa koła zawiązano w Krakowie (jednym kierował Edward Kuntze, drugim Fryderyk Papèe). Nad Wartą, tuż po zwycięskim powstaniu wielkopolskim, już w 1920 r. powstało (jako czwarte) Koło Poznańskie ZBP⁷, jego inicjatorem był E. Kuntze⁸, ówczesny dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej [dalej: BU] w Poznaniu. Zebranie organizacyjne Koła Poznańskiego ZBP odbyło się 13 marca, a jego przewodniczącym został Zygmunt Celichowski z Biblioteki Kórnickiej, po jego śmierci zastąpił go E. Kuntze⁹. Poznańskie koło liczyło w chwili powstania 48 członków (cały ZBP 320¹⁰), a jego siedzibą była BU. Postanowiono, że bibliotekarze będą zajmować się szeroko pojętym bibliotekarstwem naukowym i oświatowym byłego zaboru pruskiego. Po poznańskim kolejno powstały – jako piąte Koło Lwowskie (1920) i jako szóste Koło Wileńskie (1923).

Udział Zygmunta Mocarskiego w pracach Związku Bibliotekarzy Polskich

Pomorze przyłączono do Rzeczypospolitej, na mocy postanowień wersalskich, dopiero w 1920 r., to spowodowało, że trzeba było poczekać na

⁷ J. Dydowicz, J. Gruss, M. Stempowicz, dz. cyt., kalendarium s. 7–9; A. Jazdon, M. Suchanecki, dz. cyt., s. 9, 13–15.

⁸ J. Baumgart, *Działalność Edwarda Kuntze na stanowisku dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Przegląd Biblioteczny” 1957, s. 106–111; tenże, *Rzut oka na dzieje Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich*, tamże, s. 292–324; H. Lipska, *Kuntze Edward (6 III 1880 – 3 VI 1950) historyk, bibliotekarz, organizator bibliotek*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972 [dalej: SPKP], s. 487.

⁹ Zarząd Koła oprócz Celichowskiego stanowili: Antoni Bederski (Biblioteka Raczyńskich), Ludwika Dobrzyńska-Rybicka (Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk; została przewodniczącą KP-P w 1939 r.), ks. Antoni Ludwiczak – dyrektor Towarzystwa Czytelni Ludowych [dalej: TCL]. Dyr. Kuntze wyjechał do Moskwy i Leningradu (był od 1921 r. czł., a w l. 1923–1935 przew. Delegacji Polskiej w Mieszanych Komisjach Reewakuacyjnej i Specjalnej, od 1926 jako dyrektor biblioteki UJ; zob. *Edward Chwalewik. Z moich wspomnień o zbieractwie*, oprac. H. Łaskarzewska i M. Figiel, Warszawa 2006, s. 67–73); w Kole zastępował go wicedyr. BU – ks. Henryk Likowski, zob. A. Baszko, dz. cyt., s. 2–3; F. Łozowski, dz. cyt., s. 3.

¹⁰ K. Świerkowski, *Związek Bibliotekarzy Polskich...*, s. 288.

powstanie nowoczesnej polskiej biblioteki¹¹. Przełomowym momentem dla tej dzielnicy było powołanie do życia w 1923 r. nowej biblioteki w Toruniu – Książnicy Miejskiej im. Kopernika¹². Toruń stał się stolicą województwa pomorskiego, o jego randze miała świadczyć także ta nowa placówka. Magistrat Torunia i Kuratorium Książnicy zdecydowały się zaangażować na jej kierownika młodego bibliotekarza pochodzącego spoza Pomorza – Zygmunta Mocarskiego¹³. Ksawery Świerkowski (bibliotekarz, aktywny członek ZBP) określił go jako: „bodaj jedyne w Polsce kierownika biblioteki, który by tak poznał i kochał swoją instytucję”¹⁴. W środowisku bibliotekarzy był on znany i ceniony za pracę w charakterze eksperta w komisjach zabiegających o rewindykację zbiorów polskich, w tym biblioteki Załuskich, z bibliotek rosyjskich na mocy zapisów traktatu ryskiego z 1921 r.¹⁵ Odzyskane zbiory biblioteki Załuskich obejrzeni na specjalnej wystawie bibliotekarze i księgarze – uczestnicy II Zjazdu

¹¹ Biblioteki Torunia w okresie II RP, w tym i Książnicę Miejską, opisano – zob. K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dra hab. Jarosława Kłaczkowa, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wydział Nauk Historycznych. Instytut Historii i Archiwistyki, Toruń 2012; tejsze, *Biblioteki na Podgórzu koło Torunia w latach 1920–1939*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2009, nr 1 (2), s. 57–74; tejsze, *Biblioteki w Toruniu w latach 1920–1939 (część I, II, III)*, „Folia Toruniensia” t. 4: 2004, s. 61–95; t. 5: 2005, s. 51–72; t. 6: 2006, s. 45–57. Biblioteki województwa pomorskiego scharakteryzował Przemysław Olstowski, *O archiwach, bibliotekach i muzeach Pomorza w latach 1920–1939* [rps przeznaczony do druku w *Historii Pomorza*, t. 5]. W wymienionych materiałach nie ma informacji o ZBP w Toruniu, ani na Pomorzu.

¹² Książnica powstała dzięki połączeniu istniejących toruńskich księgozbiorów: protestanckiego gimnazjum akademickiego, biblioteki radzieckiej (tak nazywano księgozbiór Rady Miasta Torunia) oraz dwóch bibliotek towarzystw – polskiego Towarzystwa Naukowego w Toruniu i niemieckiego Coppersnicus – Verein für Wissenschaft und Kunst, zob. K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)*, s. 191–281; tejsze, *Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu*, „Rocznik Toruński” t. 25: 1998, s. 83–100; tejsze, *Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu*, [w:] *Księga pamiątkowa jubileuszu 75-lecia Książnicy Miejskiej w Toruniu 10–11 grudnia 1998 r.*, Toruń 1999, s. 11–29.

¹³ Archiwum Państwowe w Toruniu [dalej: APT], Starostwo Powiatowe w Toruniu 1920–1939, sygn. 252, k. 480; U. Paszkiewicz, dz. cyt.; K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)*..., s. 286–328.

¹⁴ Książnica Kopernikańska w Toruniu [dalej: KK], Korespondencja Z. Mocarskiego, List od K. Świerkowskiego z 30 V 1927, sygn. KM rps 316, k. 221.

¹⁵ *Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze 18 III 1921*, Dz.U. 1921, nr 49, poz. 248. Podstawą prac był art. XI punkt 7 i 15 traktatu oraz ustalenia zawarte w *Załączniku nr 3 do Traktatu Pokojowego: Instrukcja wykonawcza do artykułu*

Bibliofilów w Warszawie (30 X – 2 XI 1926 r.)¹⁶. Już przed przyjazdem do Torunia Mocarski był czynnym działaczem zawodowego ruchu bibliotekarskiego.

Został członkiem ZBP w 1919 r.; o jego przyjęciu do Związku zawiadomił go ówczesny prezes Mieczysław Rulikowski¹⁷. Pisał do niego 18 maja 1919 r. (Mocarski pracował wówczas w Lublinie przy organizacji biblioteki KUL-u i przygotowywał tekst dla „Gazety Warszawskiej” – red. Zygmunta Wasilewskiego, o jego publikację dopytywał Rulikowski, który oczekiwał go w Warszawie):

Po ukazaniu się artykułu w druku uprzejmie proszę o zawiadomienie mnie, abym mógł zwrócić uwagę osób ze mną związanych, przede wszystkim członków Związku Bibliotekarzy [Polskich]. Sprawa Pańskiego członkostwa oczywiście odpowiednio została załatwiona¹⁸.

W uznaniu swej pracy młody Mocarski, już w trzy lata później, został powołany do Zarządu ZBP, a Walne Zgromadzenie 4 lutego 1922 r. powierzyło mu funkcję sekretarza; prezesem został Edward Chwalewik¹⁹, z którym przyjaźnił się serdecznie przez wiele lat. W tym samym roku, 15 grudnia – wygłosił odczyt *Ruch wydawniczy w Rosji Sowieckiej*, w którym omówił stan księgarstwa, bibliotekarstwa i bibliografii²⁰. W grudniu

XI Traktatu Pokojowego; Z. Mocarski, *Prace rewindykacyjne w komisji Mieszanej Specjalnej*, „Południe” 1922, z. 4, s. 60–61.

¹⁶ Wyeksponowano je w pomieszczeniach BU w Warszawie. S. Kowalczyk, *Zjazdy i wystawy*, „Księgarz” 1927, z. 1, s. 14–17. II Zjazd Bibliofilów odbył się wraz ze zjazdem wydawców i księgarzy 31 X i 1 XI tr. (por. E. Kuntze, *Zwrot polskich zbiorów bibliotecznych z Rosji*, Kraków 1937; J. Rózewicz, *Polsko-radzieckie stosunki naukowe w latach 1918–39*, Wrocław 1979, s. 74–77 – tam wykaz odzyskanych dóbr kultury).

¹⁷ M. Dąbrowski, *Rulikowski Mieczysław Jakub Ludwik, teatrolog, teoretyk nauki o książce, bibliograf, bibliofil*, [w:] SPKP, s. 771–772.

¹⁸ KK, Korespondencja Z. Mocarskiego, Karta pocztowa od M. Rulikowskiego z 18 V 1919, sygn. KM rps 315, k. 245.

¹⁹ D.K., *Sprawozdanie z działalności Związku Bibliotekarzy Polskich (od 4 XI 1922 r. do 4 V 1924 r.)*, „Silva Rerum” 1925, z. 2, s. 50; K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)*..., s. 519–523.

²⁰ D.K., *Sprawozdanie z działalności Związku Bibliotekarzy Polskich (od 4 XI 1922 r. do 4 V 1924 r.)*, s. 51. S. Rygiel na forum ZBP wygłosił referat 1 XII 1924, który dotyczył *Rewindykacji Zbiorów Polskich z Biblioteki Publicznej w Piotrogradzie*.

tego roku do zagadnienia rewindykacji zbiorów powrócił w swym wystąpieniu Stefan Rygiel.

Studia w Petersburgu (Mocarski uzyskał dyplom w grudniu 1918 r.), gdzie poznał bibliotekarza, później związanego z Toruniem Stanisława Lisowskiego²¹, zainteresowania i znajomość rosyjskich realiów związanych z bibliotekami i książką – zostały wykorzystane w jego pracach rewindykacyjnych²². Przy ocenie sytuacji prac podkomisji do spraw bibliotek w drugiej połowie 1922 r. faktycznie dało się zauważyć dążenie strony radzieckiej do rewizji postanowień traktatowych. Zatem nie dziwi przyłączenie się Związku Bibliotekarzy Polskich do

[...] protestu z dn. 12 maja 1923 r. ekspertów Delegacji Polskiej w Mieszanej Komisji Specjalnej do spraw rewindykacji przeciwko szykanom, stale uprawianym przez władze sowieckie, a mającym na celu zarówno utrudnianie pracy naszym ekspertom, jak i zupełne jej powstrzymanie²³.

Protest był zapewne zainspirowany przez bibliotekarzy ekspertów wspomnianych komisji, będących członkami ZBP. Sytuacja nie była łatwa, ponieważ po konflikcie z Sowiecami jako pierwszy musiał opuścić Petersburg w 1923 r. S. Rygiel. A w latach 1923–1924 po zatargu z ekspertami radzieckimi całą grupę bibliotekarzy, w tym i Z. Mocarskiego, odsunięto

²¹ Przyjaciel Z. Mocarskiego, także członek ZBP, archiwista i bibliotekarz w Petersburgu, Lublinie, Wilnie; opracował ekspertyzy inkunabułów na potrzeby prac rewindykacyjnych (KK, Korespondencja Z. Mocarskiego, List Kazimierza Tyszkowskiego z 1 XI 1923, sygn. KM rps 317, k. 60); od 1945 w Toruniu, m.in. wicedyr. Książnicy Miejskiej (w 1945) i BU, czł. Toruńskiego Koła Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich [dalej: ZBiAP], zob. Archiwum Zakładowe Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, sygn. 1/132: Stanisław Lisowski – akta osobowe 1937, 1954; K. Przybyszewski, *Stanisław Lisowski – bibliotekarz, archiwista, kustosz Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, [w:] *Kustosze zbiorów specjalnych*, pod red. M. Kocięckiej, H. Zasadowej, Warszawa 2004, s. 32–36; K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)...*, s. 288, 292, 306–307.

²² Z. Mocarski wygłosił referat na drugiej sesji dziewiątego posiedzenia plenarnego 14 IX 1922, dotyczył on księgozbioru Biblioteki Załuskich – wywiezionego w 1795 r. do Rosyjskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu (*Biblioteka Załuskich*, „Tygodnik Ilustrowany” 1920, nr 45, s. 838–839).

²³ D.K., *Sprawozdanie z działalności Związku Bibliotekarzy Polskich (od 4 XI 1922 r. do 4 V 1924 r.)*, s. 51; por. realia prac w komisjach opisane przez J. Kumanieckiego, *Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza, rokovania, traktat, komisje mieszane*, Warszawa 1985.

od prac²⁴. W tym czasie Mocarski przybył do Torunia i objął posadę dyrektora Książnicy. W sprawozdaniach (rejestrujących działalność ZBP od 4 listopada 1922 do 4 maja 1924 r.) odnotowano, że w uroczystościach otwarcia Książnicy w Toruniu uczestniczył także przedstawiciel Związku. W Toruniu 10 grudnia 1923 r. gościli i przemawiali prezes ZBP E. Chwałewik, Zofia Dobrzyńska-Rybicka z Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu i prof. Józef Kostrzewski z PTPN²⁵. W tym uroczystym dla nowej toruńskiej biblioteki dniu telegramy z gratulacjami wystosowali; społeczność Uniwersytetu Poznańskiego i Instytutu Zachodniosłowiańskiego, bibliotekarze z Biblioteki Raczyńskich, księgarze Koła Poznańsko-Pomorskiego Związku Powszechnego Księgarzy Polskich i miłośnicy pięknych druków z Towarzystwa Bibliofilów Polskich z Poznania²⁶. W tym dniu dokonano pierwszych wpisów do księgi obecności, jednym z pierwszych czytelników była Z. Dobrzyńska-Rybicka z Poznania, także członkini ZBP²⁷.

Kontakty torunian – członków kuratorium biblioteki odpowiedzialnych za sprawy uruchomienia Książnicy ze środowiskiem poznańskim zaczęły się jeszcze przed faktycznym jej uruchomieniem w 1922 r. Zanim została uregulowana prawna strona połączenia księgozbiorów przyszłej toruńskiej Książnicy, pomyślano o sprowadzeniu do miasta, w charakterze eksperta bibliotecznego, bibliotekarza z Poznania – Antoniego Bederskiego, członka ZBP²⁸. Efektem jego pracy były dwa dokumenty. Pierwszy z 13 maja 1922 r. to *Szkic do memoriału w sprawie komasacji*

²⁴ H. Łaskarzewska, *Traktat ryski fakty i refleksje*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2013, nr 1, s. 62–67.

²⁵ „Słowo Pomorskie” nr 286 z 14 XII 1923, s. 3; K. Tomkowiak, *Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu...*, s. 95.

²⁶ *Kronika Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu z r. 1923–1924*, oprac. Z. Mocarski, Toruń 1925, s. 4; K. Tomkowiak, *Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu...*, s. 97.

²⁷ A. Koehlerowa, *Ludwika Dobrzyńska-Rybicka 1868–1958*, „Przegląd Biblioteczny” 1959, z. 4, s. 338–345, por. M. Boksa, *Spuścizny konserwatorów zbiorów, kierowników i dyrektorów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* [Ludwika Dobrzyńska-Rybicka], „Biblioteka” 15 (24): 2011, s. 79–84. Pamiątkowe wpisy zob. APT, *Książnica Miejska w Toruniu 1923–1939* [dalej: KM], *Księga obecności czytelników KM 1923–1924*, wpis z 10 XII 1923.

²⁸ W ZBP od 1920, także czł. Zarządu KP-P od 1928. B. Szulc-Golska, *Działalność i zasługi Antoniego Bederskiego*, „Strażnica Zachodnia” 1930, s. 186–188; J. Perzyna, *Bederski Antoni (1848–1930)*, bibliotekarz, wydawca, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, kom. red. przewodn. A. Gąsiorowski, Warszawa–Poznań 1981 [dalej: WSB], s. 44–45.

bibliotek w Toruniu, drugi zaś to *Memoriał w sprawie komasacji bibliotek w Toruniu* (z 20 czerwca 1922).

Mocarski, już jako dyrektor Książnicy, równie gorliwie jak w latach poprzednich działał w gronie bibliotekarzy – członków ZBP. Często występował na forum Związku, m.in. omówił koncepcję biblioteki narodowej w Polsce²⁹. Wszedł także w skład komitetu redakcyjnego, który miał przygotować do druku opracowany już projekt *Przepisów katalogowania alfabetycznego*³⁰. Nad projektem pracowano w trakcie kilkudziesięciu posiedzeń, dyskutowano kolejno poszczególne artykuły, opatrzone je uwagami i przykładami. Pozycję wydano dzięki dotacji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [dalej: MWRiOP], a jej druk powierzono, podobnie jak i pierwszego statutu Związku, drukarni Władysława Łazarzkiego w Warszawie. Natomiast jako dyrektor Książnicy 4 maja 1924 r. wygłosił na Walnym Zebraniu ZBP w Warszawie odczyt o *Książnicy Miejskiej im. Kopernika w Toruniu*³¹.

W ramach zadań, jakie powierzyła Książnicy Ordynacja Zarządu Miasta, dyrektor Mocarski reprezentował Toruń na Międzynarodowym Zjeździe Bibliotekarzy i Bibliofilów w 1926 r. w Pradze. Świadczy o tym wyjeździe dokument MWRiOP z 10 czerwca 1926 r., który potwierdza udział dyrektora Mocarskiego w zjeździe w Czechosłowacji³².

Bibliotekarze torunianie w Kole Poznańsko-Pomorskim Związku Bibliotekarzy Polskich (1928–1939)

Początki działalności Koła Poznańskiego nie były udane, bo już w 1925 r. wszelka aktywność zanikła. Była to tendencja ogólnopolska. Ks. E. Majkowski, podobnie jak i inni członkowie Koła, działali wówczas w ramach

²⁹ D.K., *Sprawozdanie z działalności Związku Bibliotekarzy Polskich (od 4 XI 1922 r. do 4 V 1924 r.)*, s. 50–51.

³⁰ Tamże, s. 50, prócz Mocarskiego do kom. red. powołano: Mariana Abramowicza, Wacława Borowego, E. Chwalewika, Faustyna Czerwijowskiego.

³¹ Tamże, s. 51; tekst wystąpienia zob. Z. Mocarski, *Książnica Miejska im. Kopernika*, nadbitka z „Roczników TNT” t. XXXII: 1925, s. 259–284; K.Ś. [K. Świerkowski], *Z działalności Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich (od 4 V 1924 do 27 II 1927 r.)*, „Silva Rerum” 1927, nr 6/7, s. 107–108.

³² APT, Akta miasta Torunia 1920–1939 [dalej: AmT D], Wydział Bezpieczeństwa, sygn. 81, wniosek Z. Mocarskiego o wydanie paszportu do Pragi Czeskiej z 19 VI 1926,

Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Poznaniu³³. W Toruniu w 1926 r. powołano do życia Towarzystwo Bibliofilów im. J. Lelewela, jego prezesem został Zygmunt Mocarski (wcześniej członek Towarzystwa Bibliofilów w Poznaniu)³⁴. Dyrektor Kuntze, w kwietniu 1927 r., na forum Rady Związku Bibliotekarzy Polskich zaapelował o reaktywację Koła w Poznaniu (pracował od 1926 r. w bibliotece UJ). Nastąpiło to w marcu 1928 r., kiedy kwestią tą zajęli się dyrektor BU Stefan Wierczyński³⁵ oraz prezes TCL w Poznaniu – ks. A. Ludwiczak. Ten ostatni znał Z. Mocarskiego z działań TCL w Toruniu³⁶. Mocarski został początkowo członkiem zarządu TCL w Toruniu, a następnie jej prezesem, reprezentował też oddział toruński na sejmikach w Poznaniu. Działalność Koła Poznańskiego ZBP reaktywowano zgodnie z zaleceniami władz ZG tej organizacji. Jego terenem działania stały się województwa poznańskie i pomorskie. Zebranie konstytucyjne odbyło się w gmachu BU 26 marca 1928 r., a dalsze działania Koła były regulowane przez wydany w 1929 r. *Regulamin Koła*

zaświadczenie MWRiOP z 10 VI 1926; O Kongresie Bibliotekarzy i Bibliofilów w Pradze zob. *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji jego współtwórców. Wyboru listów Adama Łysakowskiego, Mariana Łodyńskiego, Józefa Grycza i Heleny Hleb-Koszańskiej*, dokonała Maria Dembowska, Warszawa 1995, s. 23–25, 27–28.

³³ Inicjatorem Towarzystwa Bibliofilów był dyr. Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu ks. E. Majkowski (1892–1951), poznańscy miłośnicy pięknych druków zebrali się 15 II 1923 w BU w Poznaniu (zebranie założycielskie), a w skład pierwszego zarządu weszli: E. Kuntze (prezes), ks. E. Majkowski (wiceprezes), księgarz Jan W. Kuglin (1892–1972), Bożenna Szulc-Golska (sekretarz), zob. KK, Listy Z. Mocarskiego od E. Majkowskiego, 1923–1933, sygn. rps KM 313 k. 151–173, korespondencja dotyczy m.in. udziału Mocarskiego w pracach TB w Poznaniu (list z 5 XII 1923 k. 151a), kiedy to zapewniono Mocarskiego, że: „Trudności co do przyjęcia [do TB] nie ma żadnych”, że „polecenie przez członka wystarczy”, zaproponowano również torunianinowi wygłoszenie referatu w Poznaniu.

³⁴ Prezesem toruńskich bibliofilów był przez 14 lat, zob. Archiwum Towarzystwa Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu [dalej: A TBL], Księga Protokolarna Towarzystwa Bibliofilów im. Lelewela w Toruniu założ. 1926, t. 1: 1926–1961, Toruń 1926 [rps]; tamże, teczką 2: Dokumenty z lat 1946–1950, sprawozdanie z 3 VIII 1945.

³⁵ Z. Szkutnik, *Stefan Vrtel-Wierczyński jako bibliotekarz*, „Roczniki Biblioteczne”, R. 28: 1984, z. 1/2, s. 27–28; B. Świdorski, *Stefan Vrtel-Wierczyński 1886–1963*, tamże, R. 7: 1963, z. 1/2, s. 13–14.

³⁶ Dyrektor Mocarski był zaangażowany w pracę TCL – Oddziału w Toruniu, którego biblioteka mieściła się w tym samym gmachu, co Książnica Miejska w Toruniu przy ul. Wysokiej, zob. K. Tomkowiak, *Biblioteki w Toruniu w latach 1920–1939* (część I), „Folia Toruniensia” t. 4: 2004, s. 68–74; tejsze, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)...*, s. 29–37.

Poznańsko-Pomorskiego. Na pierwsze zebranie przybyli prawie wszyscy bibliotekarze z Poznania (24 osoby), ale także reprezentujący bibliotekarzy z Pomorza Z. Mocarski³⁷. Przewodniczącym został S. Wierczyński, który funkcję tę pełnił do 1937 r., a w latach 1933–1939 był przewodniczącym Rady ZBP³⁸ (od 1937 był dyrektorem BN). Nowy przewodniczący wygłosił referat o konieczności wznowienia działalności Koła i jego nowym obszarze działania. Na wniosek Mocarskiego do nazwy dodano przymiotnik pomorskie i pełna nazwa brzmiała: Koło Poznańsko-Pomorskie ZBP. W pierwszym zarządzie obok Wierczyńskiego znaleźli się: ks. prałat E. Majkowski (Biblioteka Archidiecezjalna w Poznaniu), A. Wojtkowski (skarbnik, Biblioteka Raczyńskich)³⁹, Zofia Kawecka (sekretarz, BU), ks. A. Ludwiczak (gospodarz, Biblioteka TCL) oraz jako członkowie – Z. Mocarski i Kazimierz Zieliński (BU)⁴⁰. Podczas obrad zasygnalizowano ważne zadanie na kolejny rok – II Zjazd Bibliotekarzy (odbył się w dniach 30 maja – 2 czerwca⁴¹). W Poznaniu zaplanowano także w tym czasie organizację Powszechnej Wystawy Krajowej [dalej: PWK], która stała się ogromnym wydarzeniem⁴².

³⁷ (Dr A.W.) [Andrzej Wojtkowski], *Nauka i życie. Nowa placówka naukowa*, „Kurier Poznański” 1928, nr 150 z 30 III, s. 8; *Poznańsko-pomorskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu*, „Przewodnik Bibliograficzny” 1928, nr 7, s. 166. Siedzibą zarządu Koła była BU w Poznaniu.

³⁸ H. Łaskarzewska, *Stefan Wierczyński (1886–1963), bibliotekarz i uczonec*, cz. 1, „Poradnik Bibliotekarza” 2016, nr 7/8, s. 18–24.

³⁹ Z. Grot, *Wojtkowski Andrzej (20 XI 1891 – 7 VI 1975), historyk, bibliotekarz, bibliograf*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, pod red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1986, s. 235–236; Z. Wielgosz, *Wojtkowski Andrzej (1891–1975), historyk, dyrektor Biblioteki Raczyńskich*, [w:] WSB, s. 837–838; por. jego opis *Biblioteki Raczyńskich 1829–1929*, [w:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie...*, s. 23–37 i nadb. czy *Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, jej bibliotekarze i katalogi*, „Przegląd Biblioteczny” 1929, s. 97–109.

⁴⁰ *Poznańsko-Pomorskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu...*, s. 166; (Dr A. W.) [A. Wojtkowski], *Nauka i życie. Nowa placówka naukowa...*, s. 8.

⁴¹ Archiwum Zakładowe BU w Poznaniu [dalej: AZ BU P], sygn. 38/31, k. 1; sygn. 67; sygn. 78/84, k. 166; H. Pliszczyńska, *II-gi Zjazd Bibliotekarzy i IV Zjazd Bibliofilów Polskich w Poznaniu*, „Przegląd Księgarski” nr 23/24 z 16 VI 1929, s. 373–376; por. A. Łysakowski, *Dwudziestolecie Związku Bibliotekarzy Polskich*, „Przegląd Biblioteczny” 1937, s. 257–278, zestawienie zjazdów bibliotekarzy s. 267.

⁴² W KK zachowało się 15 druków z PWK w Poznaniu z 1929 r., świadczy to o ściślejszej współpracy Książnicy z bibliotekarzami poznańskimi, por. AZ BU P, sygn. 38/31 druki PWK; sygn. 38/31, k. 15–30 (program wystawy). Bibliotekarze Koła przygotowali wystawę biblioteczną, która była eksponowana w ramach PWK.

Członkowie Koła zorganizowali i wzięli udział w II Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu w 1929 r. Pracowano w dwóch sekcjach: wydawniczej i odczytowej. Równoległe ze zjazdem bibliotekarzy odbył się IV Zjazd Bibliofilów Polskich. W tym czasie zorganizowano także uroczystości poświęcone stuleciu Biblioteki Raczyńskich. Oba zjazdy miały wspólny Komitet Organizacyjny. Imprezom towarzyszyło okolicznościowe wydawnictwo *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie* pod red. S. Wierczyńskiego, opublikowane w formie pięknej książki i nadbitek z poszczególnymi opracowaniami⁴³. Druk wydał poznański Komitet Organizacyjny obu zjazdów i dedykowany był jej uczestnikom. We wstępie zaznaczono, że to szereg opracowań, w którym zabrakło m.in. opisu bibliotek prywatnych Pomorza. W księdze, w części poświęconej bibliotekom pomorskim, ukazały się artykuły członków KP-P ZBP z Pomorza: Z. Mocarskiego (*Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu 1923–1928*, s. 273–282⁴⁴) i Haliny Urbańskiej (*Biblioteka Wojskowa D.O.K. VIII.*, s. 283–285). Pomorskie akcenty znalazły się w tekście poznańskiego członka KP-P, ks. A. Ludwiczaka (zamieścił on artykuł *Biblioteki oświatowe w Wielkopolsce i na Pomorzu*), w części pod tym samym tytułem. Bibliotek pomorskich dotyczyły również teksty Władysława Jankowskiego (*Biblioteka Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego*, s. 287–288), ks. Tadeusza Glemmy (*Biblioteka biskupstwa chełmińskiego w Pelplinie*, s. 289–294), Jana Nierzwickiego (*Biblioteka Państwowego Gimnazjum Żeńskiego w Chełmnie*, s. 295–991), Stanisława Tynca (*Biblioteka Gimnazjalna w Chojnicach*, s. 301–304). W publikacji zabrakło tekstów o bibliotekach prywatnych, o które usilnie prosił i do ostatniej chwili oczekiwał ich od Mocarskiego redaktor Wierczyński. Do redaktora dotarł artykuł o chełmińskim bibliofilu Walentym Fiałku, nie dostarczono zaś tekstów o bibliotekach w Nawrze⁴⁵, Piątkowie, Klonówce.

⁴³ *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie: praca zbiorowa*, pod red. S. Wierczyńskiego, Poznań 1929.

⁴⁴ KK, Korespondencja Z. Mocarskiego, Listy od S. Wierczyńskiego, sygn. KM rps 317, k. 174, list z 4 IV 1929 r. ponagląjący, aby nadesłać tekst, k. 176.

⁴⁵ Informacje o prywatnych bibliotekach Torunia i Pomorza zbierał Z. Mocarski (m.in. był w Nawrze w 1926), akcję prowadzono także w prasie (*Biblioteki prywatne na Pomorzu*, „Słowo Pomorskie” nr 219 z 20 IX 1936). Do sprawy powrócili toruńscy bibliofile po wojnie, zob. A TBL, teczka 2, pismo z 4 XI 1946 zapytanie dotyczące biblioteki w Nawrze.

Dyrektor Mocarski od momentu powstania KP-P był długoletnim członkiem zarządu – od 1934 r. rejestrowano go jako „wolnego członka”⁴⁶. Był wybierany przez Walne Zebranie Koła do zarządu – jako tzw. „wolny członek kooptowany” – kolejno: 24 marca 1936 r.⁴⁷, 26 stycznia 1937 r.⁴⁸, 11 stycznia 1938 r.⁴⁹ oraz w 1939 r.⁵⁰ Był jedynym reprezentantem z Torunia, który zasiadał w Zarządzie KP-P. Zamieszczony na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” *Spis imienny członków Związku Bibliotekarzy Polskich* na koniec 1928 r., czyli tuż po reorganizacji Koła, wskazywał, że na 408 członków ZBP z KP-P wywodziło się 52, co dawało 12% (po najliczniejszym warszawskim – 153 i lwowskim – 70) i trzecią lokatę w Polsce⁵¹.

W ramach współpracy Książnicy ze środowiskiem bibliotekarskim dyrektor Mocarski uczestniczył zatem prawie we wszystkich zjazdach bibliotekarzy w Polsce. Zwykle zabierał głos w trakcie dyskusji czy wygłaszał referat na określony przez organizatorów temat. Był obecny na II Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w 1929 r. w Poznaniu⁵². W następnym

⁴⁶ (Dr A. W.) [A. Wojtkowski], *Nauka i życie. Nowa placówka naukowa...*, s. 8; *Sprawozdanie z życia kół ZBP za okres sprawozdawczy 1934/35*, „Przegląd Biblioteczny” 1935, s. 122–123; por. A. Jazdon, M. Suchanecki, dz. cyt., s. 20–21 (zestawienie zarządów Koła z l. 1928–1939).

⁴⁷ *Kronika*, „Nowa Książka” 1936, z. 4, s. 226. Przewodniczącym pozostał S. Wierczyński, jego zastępcą był A. Wojtkowski, sekretarzem J. Baumgart, skarbnikiem Józef Krampera, gospodarzem L. Dobrzyńska-Rybicka.

⁴⁸ *Kronika*, „Nowa Książka” 1937, z. 2, s. 93; *V Koło Poznańsko-Pomorskie za rok 1937*, „Przegląd Biblioteczny” 1938, s. 227–228, 298. Przewodniczącym pozostał dyr. Wierczyński, zastępcą A. Wojtkowski, sekretarzem J. Baumgart, skarbnikiem J. Krampera, gospodarzem L. Dobrzyńska-Rybicka; po awansie przewodniczącego Koła na stanowisko dyr. BN jego obowiązki pełnił A. Wojtkowski.

⁴⁹ *Kronika*, „Nowa Książka” 1938, z. 2, s. 115. Przewodniczącym został A. Wojtkowski, zastępcą L. Dobrzyńska-Rybicka, sekretarzem J. Baumgart, skarbnikiem Maria Golska, gospodarzem B. Szulc-Golska, członkiem zarządu Koła prócz Z. Mocarskiego był ks. Karol Milik; B. Szulc-Golska była korespondentem Koła, publikowała m.in. w „Przeglądzie Bibliotecznym”, zob. APT, KM, Korespondencja 1931–1934, sygn. 1/34, poz. 204/32.

⁵⁰ A PAN w Poznaniu, sygn. P III-35, j.a. 225, k. 3, 5–7 (Sprawozdanie koła za czas 1 I – 31 XII 1938); *Kronika*, „Nowa Książka” 1939 z. 3, s. 168. Przewodniczącym została L. Dobrzyńska-Rybicka, zastępcą ks. K. Milik, sekretarzem J. Baumgart, skarbnikiem M. Golska, gospodarzem B. Szulc-Golska.

⁵¹ *Spis imienny członków Związku Bibliotekarzy Polskich* [stan na 31 grudnia 1928 r.], „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 1, s. 76–87.

⁵² O II Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu (1929) zob. *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji...*, s. 34–36, 68.

roku wziął udział w uroczystym otwarciu Biblioteki Narodowej 28 listopada⁵³. Natomiast jesienią 1932 r. Mocarski prosił magistrat o zgłoszenie Książnicy na III Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Wilnie oraz wydelegowanie jej przedstawiciela na koszt biblioteki (w ramach budżetu/dział VII §36 poz. „j” zakup książek). W zamian za udział biblioteka miała otrzymać trzy lub więcej publikacji zjazdowych, przy koszcie „wkładki” 15 zł. Dyrektor znał sytuację finansową miasta, zaproponował również, że: „poniesie koszt całkowity na swój prywatny rachunek”⁵⁴. Magistrat pozytywnie przyjął jego propozycję i dyrektor Książnicy mógł wyjechać na III Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Wilnie⁵⁵. O jego udziale w zjeździe, jeszcze w grudniu 1930 r., myślał Adam Łysakowski, który pisał do Mariana Łodyńskiego, planował bowiem rozdział tematów referatów: „Mocarski – [Eustachy] Gaberle są poproszeni o biblioteki regionalne”⁵⁶. Na tym zjeździe przewodniczący Koła, S. Wierczyński, zaprezentował referat: *Praca nad bibliografią pomorską*⁵⁷. W 1936 r. Mocarski był obecny na IV Zjeździe Bibliotekarzy w Warszawie⁵⁸. Już w maju tego roku poprosił prezydenta miasta o wydelegowanie go na obrady IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Warszawie (w dn. od 31 maja do 2 czerwca), nadmienił, że opracował dwa referaty, o jakie prosili go organizatorzy. Wkrótce Mocarski otrzymał pozytywną decyzję. Delegaci obradowali w czterech sekcjach, torunianin wziął udział w pracach sekcji księgoznawczej. Wygłosił referat *Księgarstwo naukowe*⁵⁹, który ukazał się w wydawnictwie pokonferen-

⁵³ APT, AmT D, sygn. 3460, k. 95, 139.

⁵⁴ Tamże, k. 215.

⁵⁵ Tamże, k. 216–217, uchwała Magistratu dot. wniosku Mocarskiego z 9 VI 1932.

⁵⁶ Warsz. Koło ZBP wydało mat. konferencyjne *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku: protokoły*, [oprac. Ksawery Świerkowski], Kraków–Warszawa 1937; *List Adama Łysakowskiego do Mariana Łodyńskiego z 29 XII 1930*, [w:] *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji...*, s. 43.

⁵⁷ A. Jazdon, M. Suchanecki, dz. cyt., s. 18. Bibliografii regionalnej poświęciła swe wystąpienie Z. Kawecka z KP-P na IV Zjeździe Bibliotekarzy w Warszawie.

⁵⁸ APT, AmT D, Wydział Kultury i Oświaty [dalej: WKiO], sygn. 3461, k. 20–22; *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji...*, s. 93–97, 105–106, 119; *Listy Kazimierza Piekarskiego do Zygmunta Mocarskiego*, wyd., oprac. U. Paszkiewicz, „Rocznik Biblioteki Narodowej” R. 17–18: 1986, s. 366–371, listy z 5 X 1935, 7 V 1935, 12 I 1936, 10 III 1936, 15 IV 1936.

⁵⁹ APT, AmT D, WKiO, sygn. 3461, k. 22. Program obrad w sekcjach IV Zjazdu ZBP.

cyjnym⁶⁰. Zjazdowi towarzyszyła ekspozycja „Biblioteki w Polsce” oraz roczna konferencja Międzynarodowego Komitetu Bibliotek, zorganizowana przez Międzynarodową Federację Stowarzyszeń i Instytucji Bibliotekarskich (IFLA)⁶¹, w której ZBP był reprezentowany od 1928 r.

Podobnie jak członkowie KP-P z Poznania, dyrektor Książnicy wygłaszał w toruńskiej rozgłośni radiowej szereg pogadarek o regionie i książce. Prezentował w rozgłośni regionalnej cykliczny program, w którym omawiał wydawnictwa pomorskie. Audycje te były nadawane nieregularnie, w niedziele od 12.03 do 12.15 bądź od 13.00 do 13.12. Toruńska prasa codzienna, endeckie „Słowo Pomorskie” i sanacyjny „Dzień Pomorski” reklamowały te programy pod tytułami: *Wydawnictwa pomorskie. Przegląd kulturalno-artystyczny* bądź *Z pomorskiej półki księgarskiej. Przegląd wydawnictw pomorskich*⁶². W 1929 r. Mocarski na potrzeby Koła opracował i wydał w Poznaniu podręcznik dla bibliotekarzy Stanisława Dunin-Borkowskiego *O obowiązkach bibliotekarza*⁶³. Działalność Koła pod przewodnictwem S. Wierczyńskiego, bardzo udana, zakończyła się w momencie jego nominacji na stanowisko dyrektora BN w Warszawie. W Poznaniu na uroczystym zebraniu z bankietem – 23 października 1937 r., członkowie KP-P pożegnali swego przewodniczącego. W imieniu Koła przemawiał A. Wojtkowski, który podsumował osiągnięcia odchodzącego z lat 1928–1937. Upamiętnia tę uroczystość wiersz B. Szulc-Golskiej *Panu Dyrektorowi Stefanowi Wierczyńskiemu na pożegnanie*:

⁶⁰ Z. Mocarski, *Stan badań polskiego księgarstwa nakładowego*, [w:] *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie. Referaty cz. II*, Warszawa 1936, s. 45–49; tegoż, *Stan badań polskiego drukarstwa*, tamże, s. 51–60.

⁶¹ *IV zjazd bibliotekarzy polskich w połączeniu z IX konferencją Międzynarodowego Komitetu Bibliotek Warszawa 30 maja – 2 czerwca 1936 roku: program i regulamin*, Warszawa 1936.

⁶² Zestawienie wystąpień radiowych Z. Mocarskiego: K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)...*, s. 569–571. Warto także zauważyć, że J. Baumgart w Poznańskiej Rozgłośni Radiowej swoje wystąpienie poświęcił literaturze o Pomorzu, zob. A. Jazdon, M. Suchanecki, dz. cyt., s. 16.

⁶³ S. Dunin-Borkowski wydał drugi w historii (po J. Lelewelu) podręcznik bibliotekarstwa, *O obowiązkach bibliotekarza: rzecz napisana w roku 1827, z powodu uporządkować i otworzyć się mającym Biblioteki imienia Ossolińskich*, Lwów [druk.:] J. Schnayder, 1829; por. wydaw. KP-P ZBP *O obowiązkach bibliotekarza*, wyd. jubileuszowe przygot. Zygmunt Mocarski, Poznań 1929.

Dziesięć lat przeszło, zda się, że to wczora,
 Gdyśmy witali Pana Dyrektora;
 A dziś myśl nasza zrozumieć się wzbrania,
 Że oto przyszła chwila pożegnania./
 Jak lekkoskrzydłe, tęczowe motyle
 Minęły smutne i radosne chwile,
 Z których na ziemi każdy byt się splata...
 Pomnikiem Twoim praca w plon bogata./
 Niemordowanie, od świtu do nocy
 Składałeś myśl twórczą w papieru stosy,
 Inkaustu czarnego przelałeś rzeki
 Walcząc o losy naszej biblioteki./
 Włodarzem jej byłeś, byłeś jej panem,
 Pracy swej duszą całą oddanym;
 Byłeś jej sługą, co dobra jej strzeże,
 Najlepsze siły niosąc jej w ofierze./

Mnożyłeś skarby wiedzy i nauki,
 Jako lawina napływały druki,
 Liczne cymelia i inkunabuły –
 Olbrzymie sterty przeróżnej bibuły./
 Dziesięć lat życia, wspólnej pracy tyle
 Niech nie zaginie w zapomnianym pyłe;
 I nasze przyjmij zapewnienie, Panie,
 Że pamięć Twoja wśród nas pozostanie./
 I przyjmij nasze najlepsze życzenia
 W dalszym Twym życiu pełni powodzenia;
 W krótkie uczucia nasze zamknę słowa:
 Niechaj Cię sercem przyjmie «Narodowa»⁶⁴.

Nie ma pewności, czy bibliotekarze z Torunia pożegnali osobiście przewodniczącego KP-P w Poznaniu. Ale przesłał on z Warszawy do Książnicy 29 listopada 1937 r. następujące słowa:

Na ręce W. Sz. Pana Kolegi, składam jak najserdeczniejsze podziękowania toruńskim członkom Koła Poznańsko-Pomorskiego ZBP za nadesłane mi łaskawe życzenia. Przed wyjazdem do Poznania pragnąłem być w Toruniu, by pożegnać się osobiście z Panem Kolegą, ale niestety, nie było to już możliwe. Czynię to przeto tą drogą, dziękuję Panu Koledze serdecznie za łaskawą i życzliwą współpracę w ramach Koła, i w dziedzinie stosunków międzybibliotecznych⁶⁵.

KP-P miało otwarty charakter, ponieważ w gronie swych członków odnotowało w 1939 r. związanego z miastem zdeklarowanego narodowego socjalistę – niemieckiego historyka i etnografa Kurta Lückę

⁶⁴ B. S-G. [Szulc-Golska], *Panu Dyrektorowi Stefanowi Wierczyńskiemu na pożegnanie: Poznań 23 X 1937* [wiersz], Poznań: Rolnicza Druk. i Księgarnia Nakładowa, 1937 nadb. Druk w zbiorach KK.

⁶⁵ KK, Korespondencja Z. Mocarskiego, Listy od S. Wierczyńskiego, sygn. KM rps 317, list z 29 XI 1937, k. 182, 18v.

(1900–1942)⁶⁶. Członkowie Koła znali go, ponieważ był absolwentem poznańskiego uniwersytetu i bibliotekarzem, jednym z szefów Związku Niemieckich Bibliotek w Polsce⁶⁷. Trudno ocenić, czy to z nim, czy we współpracy z jego biblioteką było związane jedno z wystąpień na zebraniu KP-P: *Biblioteki oświatowe III Rzeszy*, wygłoszone przez Marię Rymarkiewicz (14 czerwca 1938 r.). A warto podkreślić, że niemieckie biblioteki, podporządkowane zupełnie w 1933 r. Ministerstwu Oświecenia i Propagandy, były na usługach III Rzeszy⁶⁸.

W Kole Poznańsko-Pomorskiem ZBP toruńskie biblioteki reprezentowało jednocześnie nie więcej niż czterech członków⁶⁹. Prócz wspomnianego Z. Mocarskiego znalazły się w tym gronie toruńskie bibliotekarki, w tym Czesława Wilczyńska (1882–1934) z Książnicy w Toruniu⁷⁰, która była także związana z Poznaniem⁷¹, od 10 grudnia 1919 do 31 grudnia 1922 r. pracowała jako samodzielna bibliotekarka w Muzeum Wielkopolskim w Poznaniu, tam opracowała nowy katalog. W tym czasie Muzeum kierował Marian Gumowski, historyk, który w okresie powojennym został profesorem toruńskiej uczelni – Uniwersytetu Mikołaja

⁶⁶ A PAN, sygn. P.III-35, j.a. 225, k. 8; J. Matysiak, dz. cyt., s. 62; K. Lück był autorem propagujących nazizm publikacji; później czł. samoobrony niem., NSDAP, aż w końcu Obersturmbannführer SS (R. Breyer, *Lück Kurt* [online] *Deutsche Biographie* [dostęp 2 maja 2017]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd140015094.html#ndbcontent>).

⁶⁷ W Polsce działały dwie niem. centrale biblioteczne, jedna miała siedzibę w Poznaniu. W mieście władze polskie w l. 30. usunęły książki z tych bibliotek, w niektórych z nich gloryfikowano narodowy socjalizm, zob. K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)...*, s. 158–159, por. M. Andrzejewski, *Biblioteki mniejszości niemieckiej w Wielkopolsce i na Pomorzu*, „Przegląd Zachodni” 1989, nr 3 (250), s. 102–110; W. Kotowski, *Teatry Deutsche Bühne w Wielkopolsce i Pomorzu 1919–1939*, Poznań 1985, s. 19–21.

⁶⁸ A PAN, sygn. P.III-35, j.a. 225; M. Rymarkiewicz była bibliotekarzem i wicedyrektorem Biblioteki Raczyńskich, zob. *Wspomnienie o dr Marii Rymarkiewicz*, „Bibliotekarz” 1969, nr 6, s. 190. Por. Z. Gaca-Dąbrowska, dz. cyt., s. 63.

⁶⁹ A PAN w Poznaniu, sygn. P III-35, j.a. 225, k. 8–8v: *Spis członków Koła Poznańsko-Pomorskiego ZBP* – stan na 1 II 1939; *Spis imienny członków Związku Bibliotekarzy Polskich* [stan na 31 grudnia 1928 r.], s. 76–87.

⁷⁰ Czesława Henryka Bogumiła Wilczyńska pracowała w Książnicy od 1 IV 1925 do 1934 r., zob. APT, AmT D, sygn. 7848; K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)...*, s. 283–378 oraz drobne wzmianki na s. 328, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 343, 345–350.

⁷¹ APT, AmT D, WB, sygn. 689.

Kopernika⁷². Był on także członkiem KP-P i posiadał znakomity księgozbiór prywatny. Dyrektor Muzeum chwalił pracę Wilczyńskiej w swej późniejszej korespondencji do dyrektora Książnicy⁷³. Wilczyńska była najbliższą i najlepiej wykształconą współpracowniczką Mocarskiego, prowadzącą także samodzielnie prace badawcze. Dwie członkinie Koła pracowały w bibliotekach wojskowych w mieście. Najstarszą toruńską bibliotekarką w Kole była Maria Wróblewska z Biblioteki Towarzystwa Wiedzy Wojskowej [dalej: TWW]⁷⁴. Z zamiłowania społeczniczka, z zaangażowaniem prowadziła kursy dokształcające dla żołnierzy. Wspominała jej pracę toruńska archiwistka Helena Piskorska, powojenna członkini Toruńskiego Koła ZBiAP:

Trudno sobie wyobrazić Bibliotekę TWW bez gładko uczesanej, uśmiechniętej staruszki, której pierś zdobił Krzyż Niepodległości. Bliżsi znajomi zwali ją «babcią Wróblewską», gdyż miała dar zjednywania sobie ludzi [...] «Babcia» interesowała się serdecznie każdą dziewczyną i każdym chłopcem zachodzącym do biblioteki, że znała dokładnie ich życie szkolne⁷⁵.

„Babcia” ceniła kontakt z młodym czytelnikiem, lubiła polecać książki, ale i dopytywała się o postępy w nauce⁷⁶. Z czasem obie biblioteki wojskowe – TWW i Dowództwa Okręgu Korpusu [dalej: DOK] VIII – połączyły się.

W 1939 r. już tylko Halina Urbańska (1890–1942)⁷⁷ była członkinią Koła. Podobnie jak Z. Mocarski, należała do niego w latach 1928–1939.

⁷² K. Zielińska-Melkowska, *Gumowski Marian Stanisław h. Rogala (1881–1974), historyk-numizmatyk, sfragistyk i heraldyk, prof. UJ, UAM i UMK*, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, pod red. K. Mikulskiego, [dalej: TSB], t. 3, Toruń 2002, s. 87–89.

⁷³ APT, AmT D, sygn. 7848, k. 13; KK, Korespondencja Z. Mocarskiego, Listy od M. Gumowskiego, sygn. KM rps, sygn. 311, k. 144.

⁷⁴ M. Wróblewska była zaangażowanym członkiem PPS, do Torunia przybyła w 1921 r. po powrocie z Syberii, zob. H. Piskorska, *Sylwetki bibliotekarskie*, „Przegląd Biblioteczny” 1946, s. 156–157; K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)...*, s. 50–51.

⁷⁵ H. Piskorska, *Sylwetki bibliotekarskie...*, s. 156.

⁷⁶ Tuż przed wybuchem wojny ukończyła 75 lat i świętowano jej 15-lecie pracy bibliotecznej, zm. w Toruniu podczas okupacji.

⁷⁷ K. Tomkowiak, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)...*, s. 51–52.

Torunianka z urodzenia – zanim rozpoczęła pracę w bibliotece wojskowej, współtworzyła toruński TCL. Była „pierwszą polską bibliotekarką w Toruniu”⁷⁸. Od 1922 r. kierowała Biblioteką DOK VIII w mieście wraz z Witoldem Fruzińskim⁷⁹, który był także członkiem ZBP (z pewnością nie później niż w 1928 r., kiedy w Warszawie był bibliotekarzem w CBW)⁸⁰. Piskorska wspominała ją tak:

Elegancka i przystojna sylwetka – zawsze w równym usposobieniu, uśmiechnięta, uprzejma, mimo nieraz ciężkich chwil, głęboko wykształcona i nieprzeciętnie inteligentna⁸¹.

Urbańska posiadała także księgarnię i wypożyczalnię książek w Toruniu⁸². Dyrektor Mocarski zarekomendował ją na członka TNT w 1927 r., zapewne to on zachęcił, by została członkiem KP-P. W Kole znaleźli się także bibliotekarze wojskowi z poznańskiego DOK VII – Anna Wernerowa i Adam Krzyżaniak. W celu podniesienia statystyki, nie tylko w tym kole, włączono do grona członków KP-P instytucje. Z Torunia była to Biblioteka DOK VIII (już połączona z Biblioteką TWW; okręgowe biblioteki wojskowe

⁷⁸ Od 1917 r. uczestniczyła w nocnych konspiracyjnych zebraniach, które odbywały się w gmachu przy ul. Wysokiej, w siedzibie późniejszej Książnicy Miejskiej. Konspirację zakończyło oficjalne otwarcie czytelnicy ZCL w dniu, gdy do Torunia dotarła wiadomość o przyznaniu Polsce Pomorza. Nie poprzestawała na wypożyczaniu polskich książek. Wobec ich ogromnego zapotrzebowania – zajmowała się ich regularnym przemytem z Wielkopolski i zaboru rosyjskiego.

⁷⁹ Witold Zdzisław Fruziński był w 1928 r. czł. Warszawskiego Koła ZBP (*Spis imienny członków ZBP...*, s. 79), a pracował w toruńskiej bibliotece DOK VIII w l. 1922–1926; był jej organizatorem i bardzo cenionym pracownikiem; w 1924 r. starał się o posadę w Książnicy – nie otrzymał jej (APT, AmT D, WKiO, sygn. 3459, k. 208, 210–211, 212); był także toruńskim bibliofilem.

⁸⁰ W biogramach brak informacji o KP-P ZBP. K. Maj, *Urbańska Halina*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, pod red. Z. Nowaka, Gdańsk 1997, s. 400–401; H. Piskorska, *Urbańska Halina (1890 Toruń – 16 IX 1942 Warszawa)*, [w:] SPKP, s. 928; tejsze, *Sylwetki bibliotekarskie...*, s. 154–156; A. Zakrzewska, *Urbańska Halina (Helena) Maria (1891–1942), nauczycielka, bibliotekarka*, [w:] TSB, t. 3, s. 235. Ewakuowana wraz z księgozbiorem DOK VIII, we wrześniu 1939 r. dotarła do Warszawy.

⁸¹ H. Piskorska, *Sylwetki bibliotekarskie...*, s. 154.

⁸² Właścicielka Księgarni „Stella”, która mieściła się przy ulicy Szerokiej 26, księgarnia działała od 1921 r. *Biblioteka Księgarnia „Stella” Toruń*, „Dzień Pomorski” nr 177 z 2 VIII 1930, s. 5.

działały w siedzibach wszystkich DOK, były podporządkowane dowódcy Okręgu Korpusu⁸³).

W ostatnim spisie członków KP-P z lutego 1939 r.⁸⁴ odnotowano, prócz Mocarskiego i Urbańskiej, nazwisko Kazimierza Krukowskiego. Był on urzędnikiem Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego [dalej: KOSP] w Toruniu, w 1938 r. kierownikiem Oddziału Oświaty Pozaszkolnej i nadzorował Okręgową Bibliotekę Pedagogiczną Kuratorium Szkolnego Pomorskiego w mieście. Ta naukowa biblioteka (tak jak wszystkie biblioteki kuratoriów w Polsce, w tym pomorska i poznańska) była również członkiem KP-P ZBP (1938–1939). Mieściła się w gmachu Książnicy przy ul. Wysokiej w Toruniu⁸⁵. Stworzenie toruńskiej biblioteki pedagogicznej powierzono Komisji Bibliotecznej, w której składzie znaleźli się członkowie KP-P ZBP: K. Krukowski, Z. Mocarski oraz Jadwiga Chwalibińska⁸⁶. Ta ostatnia była członkinią z Torunia i podobnie jak Krukowski pracowała w Okręgowej Bibliotece Pedagogicznej. Mimo że w spisach jej nazwiska nie odnotowano, to w pierwszej powojennej uroczystości upamiętniającej śmierć członków ZBP w Toruniu została wymieniona. Wspomnienie o niej napisała H. Piskorka⁸⁷.

Tylko o działalności Z. Mocarskiego w KP-P zachowały się szczegółowe informacje. W ocalałych sprawozdaniach czy spisach inne osoby i instytucje były tylko wzmiankowane. Żadna osoba z przedwojennego

⁸³ K. Tomkowiak, *Biblioteki w Toruniu w latach 1920–1939 (część II)*, „Folia Toruniensia” t. 5: 2005, s. 78–80, por. *Biblioteka Wojskowa D.O.K.VIII*, [w:] *Księga pamiątkowa dziesięciolecia Pomorza 1920–1930, wydana staraniem Pomorskiego Związku Podoficerów Rezerwy*, Toruń 1930, s. 273–275. Z czasem biblioteki DOK włączono do grupy bibliotek naukowych.

⁸⁴ A PAN w Poznaniu, sygn. P III-35, j.a. 225, k. 8-8v, Koło liczyło 1 II 1939 – 66 osób.

⁸⁵ APT, KM, Sprawozdawczość statystyczna (1936–1939), sygn. 1/4. Obie biblioteki od 1 X 1938 do IV 1939 r. miały wspólną siedzibę, od maja tego roku biblioteka pedagogiczna posiadała własny lokal w mieście, w budynku przy ul. Sienkiewicza.

⁸⁶ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego, sygn. 171, k. 61, 85, 93; APT, KM, Sprawozdawczość statystyczna (1936–1939), sygn. 1/4, sprawozdanie opisowe Książnicy Miejskiej im. Kopernika w Toruniu 1938; *Uruchomienie okręgowej biblioteki pedagogicznej Kuratorium Szkolnego*, „Gazeta Pomorska” nr 87 z 29 IX 1938, s. 7. Opis biblioteki K. Tomkowiak, *Biblioteki w Toruniu w latach 1920–1939 (część II)*..., s. 51–53; tejeż, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)*..., s. 71–74. Po II wojnie światowej ocalało 2000 książek z jej zasobów, z nich to uruchomiło otwartą 1 IV 1945 r. bibliotekę KOSP, kierował nią Karol Płoskoń – powojenny czł. Toruńskiego Koła ZBiAP.

⁸⁷ H. Piskorska, *Sylwetki bibliotekarskie...*, s. 157–158.

grona nie wznowiła swej działalności w Związku po II wojnie światowej, a trzy bibliotekarki i Zygmunt Mocarski nie przeżyli gehenny wojennej. Natomiast dziwi, dlaczego nie włączono jako członka KP-P samej Książnicy Miejskiej w Toruniu, podobnie jak dwu wcześniej wymienionych toruńskich bibliotek. Dodatkowo w sytuacji, gdy Mocarski ewidentnie był liderem toruńskiej i pomorskiej części KP-P. W porównaniu z potencjałem bibliotekarzy poznańskich, toruński wkład w działania Koła był niewielki. Po reformie administracyjnej 1938 r. Bydgoszcz i Włocławek znalazły się w województwie pomorskim, zatem w gronie pomorskich członków warto odnotować z miasta nad Brdą: Witolda Bełzę, Teodora Brandowskiego i Marię Wierzbicką z Miejskiej Biblioteki⁸⁸. Do Koła należała także – jako instytucja – Biblioteka Seminarium Duchownego im. Księży Chodyńskich. Była to biblioteka naukowa, której księgozbiór był przeznaczony dla alumnów i profesorów seminarium. Był to największy księgozbiór we Włocławku, liczący ok. 100 tys. woluminów, którego dyrektor (był nim od 1932 r. ks. Jan Adamiecki) także brał udział w zjazdach bibliotekarzy (utrzymywał kontakty z Kazimierzem Piekarskim, który odwiedził księżnicę włocławską w 1936 r. – w roku uroczystych obchodów stulecia urodzin księży Stanisława i Zenona Chodyńskich)⁸⁹. Na tych samych zasadach członkiem Koła była również Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie, w której bibliotekarzem w latach 1935–1939 był ks. Antoni Liedtke⁹⁰. Zatem Koło Poznańsko-Pomorskie

⁸⁸ O dyrektorze (od IX 1920) bydgoskiej biblioteki W. Bełzie (1886–1955) oraz jej kustosz od 1924 r. T. Brandowskim (1894–1949) zob. *Z życia i pracy bydgoskiej książnicy: księga pamiątkowa Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1903–1963*, [pod red. E. Pawlikowskiej], Bydgoszcz 1965, s. 131–133; por. *Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1920–1930*, Bydgoszcz 1931. O Marii Wierzbickiej (bibliotekarce tej książnicy od 1920 r.) zob. tamże, s. 143–144. Dyrektor Bełza był także po wojnie członkiem Toruńskiego Koła ZBiAP, zob. *Od inkunabułów do e-booków. Bydgoska Książnica 1903–2013*, [oprac. zespół A. Doman i in.; wstęp M. Karnowski], Bydgoszcz 2013, s. 182.

⁸⁹ Tylko 16 tys. z zasobów było skatalogowanych, w jego zbiorach znajdowały się cenne rękopisy i inkunabuły; o bibliotece zob. *Informator o stratach bibliotek i księgozbiorów domowych na terytoriach polskich okupowanych w latach 1939–1945: (bez ziem wschodnich)*, red. nauk. B. Bieńkowska, Poznań 2000, s. 383; B. Iwańska-Cieślak, *Zarys dziejów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (XVII–XX wiek)*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” t. 20: 2005, s. 153–170, s. 161–164.

⁹⁰ Był także dyr. Archiwum Diecezji Chełmińskiej; w pracach bibliotecznych pomagał też ks. bp S. Okoniewski; o bibliotece zob. B. Góra, *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie 1828–2000*, Kraków 2007, s. 105–107.

było zdominowane przez członków z Wielkopolski, głównie z Poznania. Byli to bibliotekarze – najwięcej z BU. W poczet tego Koła zapisano nie tylko bibliotekarzy. W tym gronie znaleźć można profesorów UP (Bolesław Erzepki), urzędników (Zygmunt Zaleski z Urząd Statystycznego m. Poznania), pracowników muzeów (Marian Gumowski – numizmatyk, zajmujący się także sfragistyką i heraldyką, dyrektor Muzeum Wielkopolskiego; profesor UP⁹¹), archiwów (Kazimierz Kaczmarczyk, który posiadał własny księgozbiór, ale i troszczył się o bibliotekę Archiwum Państwowego w Poznaniu⁹², Waław Szczygielski także z tego archiwum), w tym gremium znalazł się i drukarz (Jan Kuglin). Oprócz zwiększania liczebności KP-P postawiono także na działania mające służyć społeczności lokalnej, w której mieściły się biblioteki. Zachęcano do włączania się w inicjatywy podejmowane przez ogólnopolskie organa Związku. Podkreślano, by zajmować się bibliotekarstwem oświatowym – czego nie udało się zrealizować w Kole Poznańsko-Pomorskim w międzywojniu. Identyczne cele przejęli bibliotekarze z toruńskich księżnic w okresie powojennym.

⁹¹ Nie dziwi, że był członkiem ZBP, ponieważ posiadał przed wojną wspaniałą księgozbiór, z kolekcjami ekslibrisów, kartografii, opraw, ale i dokumentów życia społecznego (zbierał bilety wizytowe, pocztówki i karty pocztowe, zaproszenia): „kilka tysięcy tomów i broszur od lat 30 zbieranych” (i własny ekslibris), opisał swe zasoby w: *Moje zbiory biblioteczne*, [w:] *Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1920–1930...*, s. 137–143. Znał także Mocarskiego, ponieważ jako ekspert uczestniczył w pracach komisji rewindykacyjnych. Z Mocarskim w Toruniu kontaktował się głównie w sprawach druku tablic monet krzyżackich („Zapiski TNT” t. 10: 1937, nr 11/12, s. 373–410), zob. KK, Korespondencja Z. Mocarskiego, sygn. KM 311, listy M. Gumowskiego 1928–1939, 51 l., k. 134–185.

⁹² J. Matysiak, dz. cyt., s. 37–49. Znał dyr. Księżnic z zebrań KP-P, ale i bibliofilskich spotkań (m.in. *U naszych bibliofilów*, „Kurier Poznański”, nr 165 z 9 kwietnia 1933, s. 8) i z kontaktów naukowych, kiedy torunianin pomagał mu, jako red. wydaw. TNT, przy druku (w oficynie Buszczyńskich) księgi ławniczej Starego Miasta Torunia (w ramach serii źródeł „Fontes” 29: 1936, finansowanej m.in. z dotacji Zarządu Miejskiego Torunia, na s. VIII: podziękowania dla Z. Mocarskiego „za liczne usługi przy druku i opiekę nad nim”, na kolejnej stronie dziękował H. Piskorskiej, z toruńskiego archiwum miejskiego, która po wojnie także była członkiem ZBiAP), zob. KK, Korespondencja Z. Mocarskiego, Listy K. Kaczmarczyka, sygn. KM rps 312, k. 151–173: listy z 30 I, 3 i 17 III, 1 i 24 IV (w nich m.in. troska wydawcy o odpowiednią liczbę nadbitek, by rozesać je w ramach egzemplarza obowiązkowego), 1 VI, 1 i 13 VII 1933, 28 VI 1934, 23 XII 1935, 17 II 1936. Po II wojnie światowej miał swój udział w powstaniu archiwum w Toruniu.

Podsumowanie

Toruńscy bibliotekarze, chociaż to określenie jest nieco umowne, gdyż wielu z wymienionych w tekście przybyło do Torunia, by tu dopiero organizować biblioteki, wykazali się niezwykłą determinacją do stworzenia w mieście swej lokalnej organizacji zawodowej. Największy w tym udział miał Zygmunt Mocarski. Integrację środowiska bibliotekarzy w mieście podjęto w trudnych warunkach po latach zaborów, w sytuacji kiedy w Toruniu dopiero powstawały polskie instytucje nauki i kultury, w tym biblioteki. Dla nielicznych bibliotekarzy w mieście oznaczało to konieczność ciężkiej codziennej pracy w bibliotekach, czasu i środków na wyjazdy związane z wykonywanym zawodem brakowało. Zauważono, że przekazywanie doświadczeń zawodowych może pomóc w wykonywanej pracy. Opieka państwa nad bibliotekami naukowymi i oświatowymi – *de facto* rozbieżność zarządzania nimi utrudniało stworzenie jednolitego systemu bibliotecznego. Skonsolidowanie środowiska bibliotekarzy dawało szansę na wypracowanie wspólnego stanowiska w wielu kluczowych kwestiach dotyczących bibliotekarzy i bibliotek.

W Toruniu działalność bibliotekarzy w ramach ZBP poprzedziła aktywność Zygmunta Mocarskiego w Towarzystwie Bibliofilów im. Joachima Lelewela. Był on także przedstawicielem Torunia w Zarządzie Koła Poznańsko-Pomorskiego ZBP. Można przypuszczać, że to on zmobilizował pozostałe osoby z miasta do udziału w pracach KP-P (zachęcił je także, by zapisały się do Towarzystwa Naukowego w mieście). Jednak udział bibliotekarzy nie był masowy ani w organizacji bibliotekarskiej, ani w naukowej czy bibliofilskiej. Ponieważ w Toruniu, podobnie jak w Poznaniu, do Koła nie pozyskano bibliotekarzy oświatowych czy szkolnych (choć może sam Mocarski, w pewnym stopniu, reprezentował nie tylko siebie i Książnicę, ale i oddział TCL w mieście). Potencjał toruńskich członków Koła, byli to bibliotekarze z placówek naukowych, w porównaniu z poznańskimi bibliotekarzami był zdecydowanie mniejszy, co odpowiadało kondycji naukowej miasta – wówczas jeszcze bez uniwersytetu. Koło nastawione było na działalność naukową. Podstawową formą spotkań były tzw. spotkania referatowe, wystąpienia miały charakter zarówno historyczny, informacyjny, jak i metodologiczny. Dotyczyły spraw bibliologii, niekiedy przedstawiano sprawozdania z wyjazdów czy kongresów polskich i mię-

dzynarodowych. Pozostaje pytanie, czy torunianie, członkowie Koła, prócz zebrani w Poznaniu kontaktowali się między sobą w mieście. Jak często w nich uczestniczono? Dlaczego wśród grona członków KP-P – instytucji nie znalazła się sama Książnica Miejska, a były tam toruńska Biblioteka DOK VIII i Okręgowa Biblioteka Pedagogiczna Kuratorium Szkolnego Pomorskiego z województwa pomorskiego. W Kole znalazły się także biblioteki naukowe z Włocławka, Pelplina oraz bibliotekarze z Bydgoszczy, trudno określić, czy ich przedstawiciele współpracowali zawodowo z toruńskimi pracownikami bibliotek w ramach ZBP. Natomiast nie do przecenienia stało się rozpoczęcie działalności bibliotekarzy z Torunia i regionu w Związku Bibliotekarzy Polskich. To stworzyło podstawy samodzielnej już agendy Związku w okresie po II wojnie światowej.

Bibliografia

Archiwa i rękopisy

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy: Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego.

Archiwum Państwowe w Toruniu: Akta miasta Torunia 1920–1939; Książnica Miejska w Toruniu 1923–1939, Starostwo Powiatowe w Toruniu 1920–1939.

Archiwum Towarzystwa Bibliofilów im. J. Lelewela w Toruniu: Księga Protokolarna Towarzystwa Bibliofilów im. Lelewela w Toruniu założ. 1926, t. 1: 1926–1961, teczką 2: Dokumenty z lat 1946–1950.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Oddział w Poznaniu: sygn. P III-35: Materiały Kazimierza Kaczmarczyka.

Archiwum Zakładowe Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu: sygn. 38/31, 67, 78/84.

Archiwum Zakładowe Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu: sygn. 1/132.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu: Korespondencja Z. Mocarskiego sygn. KM rps 311–313, 315–317.

Opracowania i źródła drukowane (w wyborze)

Baszko Agnieszka, *Historia Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu – początek*, „Winieta” 2012, nr 3 (61), s. 2–3.

Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji jego współtwórców.

Wyboru listów Adama Łysakowskiego, Mariana Łodyńskiego, Józefa Grycza i Heleny Hleb-Koszańskiej, dokonała Maria Dembowska, Warszawa 1995. Boks Michał, *Spuścizny konserwatorów zbiorów, kierowników i dyrektorów Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, „Biblioteka” 15 (24): 2011, s. 73–95.

Dydowicz Janina, Gruss Julitta, Stempowicz Mirosława, *Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu w latach 1920–1968*, Poznań 1968.

Jazdon Artur, Suchanecki Marian, *Działalność Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Wielkopolsce w latach 1920–1984*, Poznań 1987.

Kronika Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2000: praca zbiorowa, pod red. Andrzeja Kempy, Warszawa 2001.

Kronika Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2007: praca zbiorowa, pod red. Andrzeja Kempy, Warszawa 2007.

Łozowski Franciszek, *Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich w Wielkopolsce (1920–2000)*, Poznań 2001.

Matysiak Jarosław, *Działalność bibliotekarska i bibliofilska profesora Kazimierza Kaczmarczyka (1878–1966), dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu*, „Biblioteka” 15 (24): 2011, s. 57–72.

Paszkiewicz Urszula, *Zygmunt Mocarski bibliograf, bibliotekarz, bibliolog*, „Studia o Książce” t. 7: 1977, s. 151–208.

Tomkowiak Katarzyna, *Biblioteki w Toruniu w latach 1920–1939 (część I, II, III)*, „Folia Toruniensia” t. 4: 2004, s. 61–95; t. 5: 2005, s. 51–72; t. 6: 2006, s. 45–57.

Tomkowiak Katarzyna, *Książnica Miejska im. Kopernika w Toruniu (1923–1939)*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dra hab. Jarosława Kłaczki, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wydział Nauk Historycznych. Instytut Historii i Archiwistyki, Toruń 2012.

Tomkowiak Katarzyna, *Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu*, „Rocznik Toruński” t. 25: 1998, s. 83–100.

Tomkowiak Katarzyna, *Okoliczności powstania Książnicy Miejskiej w Toruniu*, [w:] *Księga pamiątkowa jubileuszu 75-lecia Książnicy Miejskiej w Toruniu 10–11 grudnia 1998 r.*, Toruń 1999, s. 11–29.

Tomkowiak Katarzyna, *Życie wśród książek. Alojzy Tujakowski (1914–1992) – księgarz, bibliotekarz, pedagog, działacz społeczny i samorządowy*, [w:] *Alojzy Tujakowski. Życie i działalność (1914–1992): księga pamięci*, pod red. Reginy Sakrajdy, Toruń 2008, s. 11–78.

Two Beginnings of Professional Librarians Union of Toruń. Part I: The Poznań-Pomorze Branch of Polish Librarians Union 1928–1939

ABSTRACT: This article aims to present the beginning of the professional union activity of Toruń's librarians in their professional organization from 1928 until 1939. Right after WW1 none of independent librarians union was active neither in city nor in province (Pomerania). Toruń librarians participated in the works of the Circle of Poznań-Pomeranian Union of Polish Librarians. The headquarters of the Union was situated at the University Library of the Poznań University. The Circle was originated in 1928 by members of The Poznań Branch of Polish Librarians Union and director of The Copernicus Municipal Library in Toruń, Zygmunt Mocarski. He was a very strong personality among Toruń librarians. The paper describes his activity during the years 1919–1939 (i.e. also before his arrival in Toruń in 1923). The list of the Circle members from Toruń (and Pomearnia) is presented with some characteristics of librarians added. The same concerns institutions. The list contains librarians from the Municipal Library in Toruń but also army librarians and those from the Pedagogical Library as well as the institutions: the Library of the Corps District Command number VIII and the District Pedagogical Library for the School Superintendent's Office of the Pomeranian District in Toruń.

KEYWORDS: Mocarski Zygmunt, Nicholas Copernicus Municipal Library 1928–1939, Poznań-Pomorze Polish Librarians Union.

